

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Turunen, Riina

Title: Velka, vararikko ja tuomio : konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa. Lectio Praecursoria 1.12.2017

Year: 2018

Version:

Please cite the original version:

Turunen, R. (2018). Velka, vararikko ja tuomio : konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa. Lectio Praecursoria 1.12.2017. Ennen ja nyt : historian tietosanomat, 10.2.2018. <http://www.ennenjanyt.net/2018/02/riina-turunen-velka-vararikko-ja-tuomio-konkurssi-ja-sen-merkitykset-1800-luvun-suomalaisissa-kaupungeissa-lectio-praecursoria-1-12-2017/>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Ennen ja nyt - Historian tietosanomat

Riina Turunen: ”Velka, vararikko ja tuomio. Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa”. Lectio praecursoria 1.12.2017.

Kirjoittanut Riina Turunen
Julkaistu 2018-02-10 09:02:26

FM Riina Turusen Suomen historian väitöskirja ”Velka, vararikko ja tuomio. Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa” tarkastettiin Jyväskylän yliopistossa 1.12.2017. Vastaväittäjänä toimi dosentti Antti Kuusterä (Helsingin yliopisto) ja kustoksena professori Jari Ojala (Jyväskylän yliopisto).

”Olen saanut sen käsitksen, että konkurssin tehneet ihmiset ovat pahempia kuin murhamiehet”. Näin kuvaili tuntemuksiaan vararikoinen yrittäjä vuonna 2011. Kyse on toki vain yksittäisen henkilön varsin äärimmäisestä kuvauksesta, joka ei sinällään yleisty yleiseksi ja yhteisesti jaetuksi käsitteeksi maksukyvyttömyydestä. Silti se kuvastaa vararikoon ja vararikkoisiin sekä yleisemmin epäonnistumiseen Suomessa tyypillisesti liittyvää ilmiötä: vararikko rinnastetaan pahimmillaan rikokseen, vaikka rikos se ei itsessään ole. Vararikoon liitetyt negatiiviset määreet ovat ainakin tavallisempia kuin se, että sitä kuvailtaisiin opettavaksi kokemukseksi tai että konkurssin tehneen osaamista haluttaisiin aktiivisesti hyödyntää uudelleen. Kyse ei tosin ole pelkistä käsitteistä. Suomen nykyiset maksukyvyttömyys- ja sosiaaliturvalainsäädännöt eivät juurikaan tarjoa vararikkoiselle välineitä uudelleen aloittamiseen, varsinkin jos velkaantumisen taustalla on yritystoiminta. Vararikon seuraukset voivat olla lamaannuttavia.

Samaan aikaan maan talouden kehityksestä ja kilpailukyvyistä huolta kantavien puheissa kuuluu kuitenkin huoli siitä, kuinka yrittäjyyden vetovoima on liian vähäinen. Tämä haittaa taloudellista kasvua, johon koko länsimainen yhteiskuntamalli ja taloustieteen valtavirta olemassaolonsa ja olettamuksensa nojaavat. Yritteliäisyyden esteitä on monia, mutta siihen sisältyvän maksukyvyttömyyden riskin toteen käymisen rannat taloudelliset ja inhimilliset seuraamukset tunnustetaan niistä keskeisiksi. Kyseessä on ristiriita arvojen ja toiminnan välillä: yhtäältä tunnustetaan se, että esimerkiksi 1990-luvun laman jäljiltä taloudellisen toimintakykynsä, synkimmillään jopa henkensä, menettäneet kymmenet tuhannet yrittäjät olisivat voineet tuottaa lukuisia uusia innovaatioita ja työpaikkoja, jos heidän uudelleen aloittamistaan talouskiisun jälkeen olisi tuettu voimallisemmin. Yhteistä poliittista tahtotilaa maksukyvyttömyyslainsäädännön tähän suuntaan muuttamiseen ei kuitenkaan ole ainakaan toistaiseksi löytynyt.

Kysymys siitä, pitäisikö tällaista tahtotilaa edes löytyä on tietenkin jo toinen asia. On kuitenkin syytä tunnustaa ja tunnustaa se, että käsitteemme vararikosta yleisesti, aihetta koskeva poliittinen päätöksenteko ja suomalainen maksukyvyttömyysjärjestelmä perustuvat valtaosin todistamattomiin tai edes tutkimattomiin oletuksiin, eivät empiirisesti tutkittuun tietoon. Näin on yksinkertaisesti jo siitä syystä, että maksukyvyttömyyttä koskevaa tutkimusta niin nykyään, lähimenneisyyteen kuin tätä kaukaisempiin ajanjaksoihin ajoittuen on tehty vain hyvin vähän varsinkin Suomessa. Tämä on antanut sijaa yleiskäytysten ja jopa myyttien synnylle. Samalla se on mahdollistanut suomalaisen maksukyvyttömyysjärjestelmän toimimisen todistamattomien tai edes tutkimattomien oletusten perusteella.

Esimerkiksi velkojien edun etusijalle asettava konkurssilaki perustellaan useimmiten sillä, että se pitää luoton hinnan matalana ja näin kaikkien saatavilla. Väite pohjautuu kuitenkin teoreettiseen oletukseen yksipuoliseen tulkinnaan. Sille löytyy paitsi teoreettisia vastaargumentteja, sitä vastaan puhuu myös jonkin verran empiiristä tutkimustietoa. Yhdysvallat on lähes ainoa paikka, jossa aihetta voidaan erilaisen osavaltiolakien vuoksi tutkia käytännössä. Siellä saadut tulokset eivät pääsääntöisesti puolla näkemystä velkojaystävällisestä konkurssilaista taloutta kokonaisuutena parhaiten tukevana ja edistävänä. Se, mitä ei useimmiten sanotakaan ääneen, on se, että maksukyvyttömyyttä koskevat näkemykset perustuvat aina myös moraalisiin ja arvoihin siitä, kenen kuuluu kantaa luottosuhteen riskit.

Väitöskirjani on yksi askel eteenpäin yrityksessä tuottaa tutkimustietoa suomalaisesta maksukyvyttömyydestä ja ymmärtää sitä paremmin. Se sai alkunsa kysymyksestä, onko suomalaisten suhde vararikoon ollut aina yhtä ambivalentti ja kivilias kuin nykyään. Päätin keskittyä tarkastelemaan maksukyvyttömyyttä suomalaisissa kaupungeissa esteettöiden ja teollisen aikakauden muroskaudella 1800-luvulla. Siten tutkimukseni laajeni tarkastelemaan sitä, miten aikakauden muuttuva yhteiskunta määritteli vararikon, mitä sen tekeminen merkitsi, mitkä tekijät vararikkoja synnyttivät, miten niihin suhtauduttiin ja millaisiin seuraamuksiin ne johtivat.

Vasemmalla vastaväittäjä Antti Kuusterä, keskellä kustos Jari Ojala, oikealla väittelijä Riina Turunen.
Kuva: Anu Keinänen.

Vaikka kaikki aikakaudet ovat itsessään yhtä tärkeitä ja perusteltuja tutkimuksen kohteita, aikaisemmin vain vähän tutkitun suomalaisen vararikkoilmiön ollessa kyseessä tutkimuksen aloittaminen 1800-luvulta on suorastaan välttämätöntä. Nyky-Suomesta on toki ajallisesti ja kontekstuaalisesti pitkä matka autonomiseen Suomeen. Yksikään aikakausi ei myöskään toistu uudelleen, vaan yhteiskunnalliset ja taloudelliset rakenteet ja instituutiot, ajattelu, maailmankuvat ja olosuhteet muuttuvat. Tutkimuksen kohdistaminen menneisyyden yhteiskuntiin ja yksilöihin auttaa kuitenkin hahmottamaan ilmiöiden tapahtuneita muutoksia ja pysyvyyksiä. Ilmiöillä on jonkinlaiset juuret ja alut, vaikka ne voivatkin olla niin pitkän ajan kuluessa syntyneitä, että mitään yksiselitteisen selvää alkuja, saati loppua, ei pysty hahmottamaan.

Varsinkin ajatteluun, käsitteisiin ja maailmankuviin liittyvät mentaalit ilmiöt ovat erityisen hitaasti muuttuvia, ja nimenomaan mentaliteettien alueelle sijoittuu kysymys suhtautumisesta vararikoon. Selkeimmin vararikkoilmiössä tapahtuvia muutoksia voikin siksi alkaa hahmottaa keskittämällä huomio institutionaalisiin muutoskohtiin, tässä tapauksessa siis konkurssilain muuttamisen ajankohtaan, määrittäen vararikkoa oikeudellisen prosessinä ennen kaikkea laki. Suomen nykyisessä maksukyvyttömyysjärjestelmässä 1800-luvun vaikutus elää edelleen. Sitä kautta se elää myös jokaisen maksukyvyttömän kohtalossa.

Vuoteen 2004 asti vähäisin muutoksen voimassa ollut maksukyvyttömyyslainsäädäntö säädettiin vuonna 1868. Tällöin sekä yksityishenkilöihin että yritystoimintaan sovellettavasta laista tuli ensisijaisesti velkojen etua ajava. Muutos oli merkittävä: tätä ennen voimassa olleessa konkurssilainsäädännössä tunnustettiin tarve ja halu tukea tietynlaisten velallisten uudelleen aloittamista. Se toteutettiin mahdollistamalla velallisen vapautuminen konkurssipesän varojen ylitse menevien velkojen maksamisesta tämän tulevaisuudessa hankkimilla tuloilla.

Konkurssin jälkeensä jättämiä oikeudellisia aineistoja, sanomalehtikirjoittelua ja erilaisia henkilö- ja väestörekistereistä saatua tietoa yhdistelemällä ja analysoimalla teollistumisen muroskauden suomalaisen kaupunkilais-yhteiskunnan suhteesta vararikoon piirtyikin monitahoinen kuva. Tällöin useat niistä näkemyksistä, joihin myös nykykeskusteluissa viitataan, toteutuivat käytännössä.

Kun 1990-luvun laman jälkeen säädettiin yksityishenkilöiden maksutaakkaa keventävästä velkajärjestelylaista, siihen kirjattiin tiukat ehdot velallisen käyttäytymiselle: mikäli velallinen halusi päästä maksujärjestelyn piiriin, käyttäytymisen oli oltava rehellistä ja maksukyvyttömyyden syiden oli asetettava velallisen omien toimien ulkopuolelle. Tämä henki monin tavoin esteettöiden ajan maksukyvyttömyysjärjestelmää. Tällöin konkurssioikeudenkäynnin tärkein tavoite oli erottaa rehellisesti epäonnistuneista velallisista, joiden katsottiin olevan itse vastuullisia maksukyvyttömyyteensä. Eri tavoin maksukyvyttömiksi joutuneet ansaitsivat erilaiset seuraukset.

Tavallisesti etenkin kansainvälisessä tutkimuksessa painotetaan sitä, kuinka maksukyvyttömyyteen suhtauduttiin ankarasti esteoillisella ajalla. Myös Suomessa varankoon liitettiin vahvoja kristillismoraalisia näkemyksiä. Autonomian ensimmäisellä puoliskolla, siis esteoillisen ajan loppukaudella, konkurssi saattoi ankarimmillaan viedä velallisen häpeäpaaluun kaupungin torille ja vankilaan vedelle ja leivälle. Tällaisesta rangaistuksesta ei enää uudelleen noustu. Tätä ankartin rangaistusta ei kuitenkaan ole syytä liioitella. Inhimillisesti kovimmat rangaistukset koskivat vain petollisesta toiminnasta tuomittuja velallisia, joiden lukumäärä oli tutkitulla ajalla vähäinen. Lisäksi häpeän tuottamiseen perustuneet ja velallisen kehoon kohdistuvat rangaistukset noudattivat aikakauden yleisiä rangaistusnormeja – ja tapoja.

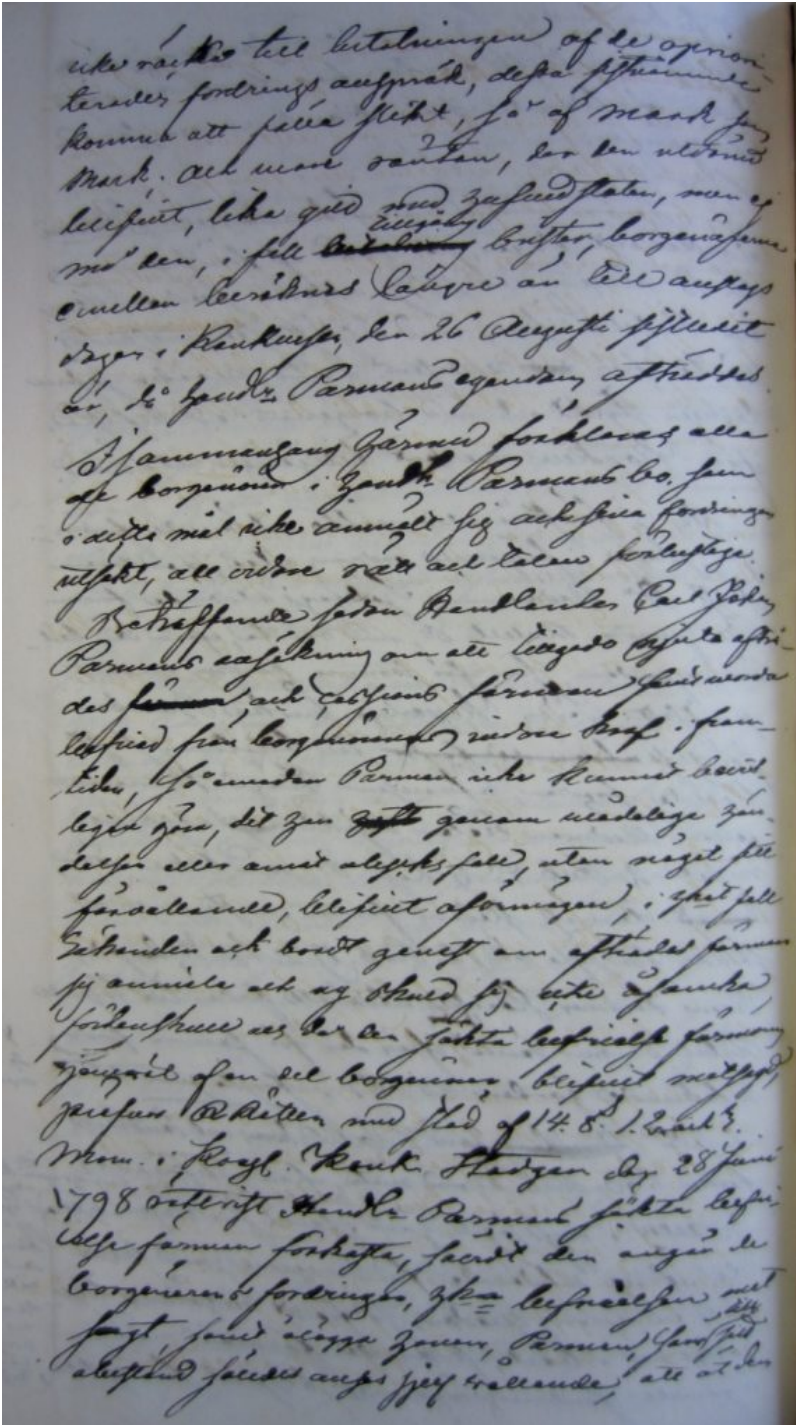
Sen sijaan rehellisesti toimineiden, mutta itsensä ulkopuolisten voimien jalkoihin jääneiden velallisten mahdollisuuksia aloittaa uudelleen tuettiin paitsi konkurssilaisissa, myös sosiaalisesti paikallisyhteisöissä. Yhteiskunta siis sieti ja ymmärsi varsin hyvin taloudellisen epäonnen kouriin joutuneita velallisia. Näin oli etenkin silloin, jos he eivät olleet pahoin rikkoneet velkojiaan kohtaan ja varsinkin, jos velallisen sosiaalinen asema oli tarpeeksi korkea. Konkurssivelallisille annettiin tukea työtillaisuuksien, kunnallisten virkojen ja jopa uuden luoton muodossa.

Esteoillisella ajalla kauppa harjoittaneilla oli erityisasema yhteiskunnassa. Tällä niin kutsutulla kauppiaskapitalistisella ajalla suuri osa poliittisesta ja hallinnollisesta vallasta sekä vauraudesta ja sen tavoittelun mahdollisuuksista olivat erioikeuksien turvissa toimineen kaupparvariston käsissä. Tällä oli vaikutuksensa myös vararikon määrittelyyn ja merkityksiin. Kauppaliiketoimien katsottiin hyödyntävän koko yhteiskuntaa, mutta samaan aikaan sen tiedettiin olevan hyvin riskialtista.

Pitkälle 1800-lukua suurin osa konkurssintekijöistä olikin kauppa harjoittavia. Taloudellisen riskin alla eläminen toi siten ymmärrystä vararikkoa kohtaan. Kauppiaskapitalistisessa yhteiskunnassa ymmärrettiinkin se, että maksukyvyttömyyden välttäminen ei aina ollut velallisen omassa käsissä.

Yhteiskunnallisen perusrakenteen ja siihen liittyneen vallan jakautumisen lisäksi vararikkoisten asemaa määrittivät myös hyödyn ja pakon näkökulmat. Ne ylittivät usein moraaliset arvot luottosoumusten maksamisen pyhydestä. Yhteiskunta ja aikalaiset tarvitsivat avoimia kauppaliikkeitä, käsitöläisten tekemiä tuotteita ja virkamiehiä hoitamaan hallinnollisia toimia. Koska kauppaliikkeen avaaminen, käsitöläistaidon hankkiminen ja virkauralle kouluttautuminen olivat sääty-yhteiskunnassa vain harvoille mahdollista, kaupunkiyhteisöihin ei syntynyt uusia osajia helposti. Jo ammattitaidon hankkineita, vaikkakin siinä kertaalleen tai joskus useamminkin epäonnistuneita ei siten ollut varaa hukata. Vararikkoisten uudelleen aloittamisen tukeminen hyödynsi yhteiskuntaa myös siksi, että näin he eivät jääneet rasittamaan köyhäinhoitoa.

Tämä ei kuitenkaan tarkoitanut sitä, että vararikko ei olisi ollut yksilöille ja kotitalouksille koettelemus. Lähes koko omaisuus käytettiin velkojen maksuun ja velallinen perheineen joutui lähes aina muuttamaan pois kotitalostaan tai asunnostaan. Modemin hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamaa sosiaaliturvaa ei kuitenkaan ollut tarjolla. Sen vuoksi työhön tai elinkeinoon paluu oli velallisille myös pakko. Sama periaate, jolla esimerkiksi Yhdysvalloissa osittain perustellaan velallisen uutta alkua tukevaa konkurssilainsäädäntöä, määritti siten myös esteoillisen aikakauden suomalaisten vararikkoisten tulevaisuuden odotuksia.

Sivu Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden ulkomaankauppias ja laivanvarustaja Carl Parmanille langettamasta konkurssi tuomiosta vuonna 1851. Kuva: Riina Turunen.

1800-luvun puolivälin tienoilla suhtautuminen maksukyvyttömyyteen alkoi kuitenkin tietyissä yhteiskuntaryhmissä kiristyä. Lopulta uusi katsantokanta manifestoitui uudessa konkurssisäännössä.

Siinä velallisen velkaantumisen ja maksukyvyttömyyden syytä ei enää otettu huomioon samoin kuin aikaisemmin. Vararikoon suhtautumisen muutos liittyi samaan ylempien yhteiskuntaryhmien näkemysten kiristymiseen, jossa esimerkiksi köyhyys alettiin käsittää köyhän omaksi syyksi. Näkemys siirrettiin myös vararikoon.

Uusi konkurssisääntö henkikin säätyläistön, siis liike-elämän riskejä laajemmin ottamattoman ryhmän ideologiaa. Perinteisesti markkinoiden voittojen ja riskien armoilla elänyt porvaristo ja liike-elämän edustajat vastustivat velallisen tulevaisuuden odotuksia heikentävää lakia. Kun uudesta konkurssisäännöstä lopulta päätettiin, porvariston hyödyn ideologia kuitenkin hävisi säätyläistön maailmankuvalle. Sen mukaan jokaisella velkojalla oli oikeus saada maksu lainalleen, sillä luottosuhde oli sopimus ja sopimukset tuli pitää.

1800-luvun jälkipuoliskolla vararikoon alettiin suhtautua nuivemmin myös siksi, että sitä muodostui uudenlainen ongelma. Teollistuminen, talouspoliittinen liberalismi ja rahoituksen kehittyminen paransivat yritteliäisyyden ja luoton ottamisen mahdollisuuksia. Samalla se loi maaperää maksukyvyttömyyden lisääntymiselle. Erotuksena esteelliselle ajalle tyyppillisistä kuolinpesien konkurseista, velallisen elinaikanaan tekemiä konkurseja alettiinkin tavata kaupungeissa yhä useammin. Aikalaiset havaitsivatkin elävänsä suoranaissa konkurssien aikakaudessa. Vararikot myös levisivät uusiin kaupunkiyhteiskunnan kerroksiin, porvariston lisäksi esimerkiksi työmiehiin ja naisiin. Maksukyvyttömyys ei sis enää liittynyt vain elinkeinoihin, joissa elettiin jatkuvasti ulkopuolisten riskien armoilla. Sanomalehdissä moralisoivat äänenpainot lisääntyivät. Kirjoitettiin, kuinka konkurssin tekemällä ylettiin oikein todellisten afäärimiesten arvoon ja kuinka siitä oli tullut suoranainen muoti-ilmiö.

Vaikka yhteiskunnallisella ja lainsäädännön tasolla suhtautuminen vararikoon kiristyi, myös vuosisadan lopun yhteiskunnassa konkurssivelallisille löytyi useimmiten jonkinlainen toimeentulo. Sitä edistivät aikakauden matala verotus ja elinkeinotoimen aloittamisen vähäiset byrokraattiset esteet varsinkin sen jälkeen, kun elinkeinot vapautettiin kaikkien vapaasti harjoitettavaksi. Edelleen teollistuminen ja yhteiskunnallinen modernisoituminen synnyttivät joukon uusia toimialoja, joista riitti palkkatyötä myös vararikoisille.

Väitöskirjani korostaa tarvetta ulottaa tutkimuksellinen mielenkiinto ilmeisimmän ulkopuolelle. Konkurssia koskevissa tutkimuksissa ilmeisin on tähän mennessä tarkoitettu lähinnä lainsäädännön tarkastelua. Huomion kohdistaminen eläneisiin ja hengittäneisiin vararikoisiin on sen sijaan ollut harvinaisempaa. Kuitenkin vain heidän kauttaan päästään käsiksi siihen, miten konkurssi todella vaikutti toimeentuloon ja elämänkuluun, ja vain se paljastaa, miten yhteiskunta lopulta otti vastaan konkurssintekijän.

Mikrotason tarkastelu mahdollistaa ilmiöiden vaikutusten ja vaikutussuhteiden havainnoinnin. Silti kokonaisvaltaisen ymmärryksen luomiseksi on välttämätön kohdistaa huomio myös rakenteellisiin pitkän aikavälin muutoksiin, jotta vararikkoa voidaan hahmottaa yhteiskunnallisena ja taloudellisena ilmiönä.

Vanha klisee kuvastaa myös menneisyyden vararikojen tutkimuksen perustetta: jos haluamme ymmärtää nykyisyyttä, on vastauksia haettava myös menneisyydestä. Historia ei suoraan opeta meille mitään, mutta tutkimus 1800-luvun suomalaisesta vararikoilmiöstä auttaa ymmärtämään myös nykyistä suhdettamme taloudelliseen epäonneen. Väitöstutkimukseni osoittaa ensinnäkin sen, että vararikoon suhtautuminen ja siten sen seuraukset ovat aina ajassa muuttuvia, eivät kiveen hakattuja. Tutkimukseni korostaa myös sitä, että maksukyvyttömyyden määrittelyssä keskeisellä sijalla on aina yhteiskunnallinen valta. Lisäksi väitöskirjani kyseenalaistaa näkemyksen siitä, että varariko on aina ollut huonosti siedetty ilmiö suomalaisessa yhteiskunnassa. Maksukyvyttömyyden historiaa tutkimalla vararikoilla onkin mahdollisuus näyttäytyä uudessa valossa. Tämä auttaa arvioimaan kriittisesti maksukyvyttömyyteen liitettyjen yksityisten ja kollektiivisten käsitysten lähtökohtia.

